

УДК 342.742.5: 343.233.3

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2023.1.13>

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УЧАСТІ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У ЗАХИСТІ УКРАЇНИ

Кузнецов Віталій Володимирович,

orcid.org/0000-0003-1727-4019

доктор юридичних наук, професор,

головний науковий співробітник

відділу науково-правових експертиз

Науково-дослідного інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії правових наук України

У статті розглянуто окремі положення нормативно-правових актів, які регулюють участь цивільних осіб у захисті України. Здійснено класифікацію цивільних осіб, які беруть участь у захисті України, на такі види: 1) особи, які за наближення ворога добровільно взялися за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися; 2) особи, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій Збройних сил; 3) члени добровольчих формувань територіальної громади. Установлено певні розбіжності у правовому забезпеченні вказаних категорій цивільних осіб, які беруть участь у захисті України. Місцем участі цивільних осіб у захисті Вітчизни визначена територія, яка підконтрольна Україні (для членів добровольчих формувань територіальної громади) і яка тимчасово окупована (для осіб, які чинять спротив ворогу на власний розсуд, та осіб, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій Збройних сил; для членів добровольчих формувань територіальної громади).

Проведене дослідження правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України засвідчило наявність певних прогалин в окремих нормативно-правових актах. Автором висловлено певні пропозиції щодо їх усунення. Зокрема, запропоновано узгодити положення законів України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» та «Про основи національного спротиву»; у Законі України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» пропонується передбачити чіткі умови щодо застосування зброї; Кабінету Міністрів України рекомендовано підготувати та затвердити Положення про рух опору й механізм виплати винагороди військовослужбовцям, громадянам України винагороди за добровільно передану Збройним силам придатну для застосування бойову техніку держави-агресора; унормувати права та обов'язки осіб, залучених до конфіденційного співробітництва; передбачити додаткові повноваження щодо активної фізичної протидії агресору в Законі України «Про основи національного спротиву».

Ключові слова: вогнепальна зброя, добровольче формування територіальної громади, збройна агресія, Збройні сили України, Кримінальний кодекс України, нормативно-правові акти, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, сили опору.

Kuznetsov Vitalii. Problems of regulatory and legal support for the participation of civilians in the defense of Ukraine

The article examines certain provisions of normative legal acts that regulate the participation of civilians in the defense of Ukraine. Civilians participating in the defense of Ukraine have been classified into the following types: 1) persons who voluntarily took up arms in order to resist the invading troops when the enemy approached; 2) persons who cooperate on a voluntary and confidential basis with the Special Operations Forces of the Armed Forces; 3) members of voluntary formations of the territorial community. Certain discrepancies in the legal provision of the specified categories of civilians participating in the defense of Ukraine have been established. The area of civilians' participation in the defense of the Motherland is the territory under the control of Ukraine (for members of voluntary formations of the territorial community) as well as temporarily occupied territory (for persons who resist the enemy at their own discretion and persons who cooperate on a voluntary and confidential basis with the Special Operations Forces of the Armed Forces; for members of voluntary formations of the territorial community).

The conducted study of the legal support for the participation of civilians in the defense of Ukraine testified to the presence of certain gaps in certain regulatory and legal acts. The author offered certain suggestions for their elimination. In particular, it is proposed to harmonize the provisions of the laws of Ukraine «On ensuring the participation of civilians in the defense of Ukraine» and «On the foundations of national resistance»; the Law of Ukraine «On ensuring the participation of civilians in the defense of Ukraine», to provide clear conditions regarding the use of weapons. The Cabinet of Ministers of Ukraine is recommended to prepare and approve the Regulations on the Resistance Movement and the mechanism for payment of rewards to military personnel and citizens of Ukraine for voluntarily transferred suitable for use military equipment of the aggressor state to the Armed Forces; regulate the rights and obligations of persons involved in confidential cooperation; provide additional powers regarding active physical resistance to the aggressor in the Law of Ukraine «On the Basics of National Resistance».

Key words: *firearms, voluntary formation of a territorial community, armed aggression, the Armed Forces of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, normative legal acts, circumstances excluding the criminal illegality of an act, resistance forces.*

Збройна агресія Російської Федерації (РФ) проти України, як ми вже зазначали, спонукала законодавця через прийняття відповідних нормативно-правових актів обмежити монополію держави на застосування сили і розширити законні спроможності громадян щодо захисту Вітчизни [3, с. 52–53].

У попередній статті ми почали дослідження формування правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. Це дало змогу зробити, зокрема, такі висновки: формування правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України проходило у два етапи (до 24.02.2022 та після 24.02.2022); сформульовано поняття участі цивільних осіб у захисті України; визначено види правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України; наведено нормативно-правові акти, які забезпечують участь цивільних осіб у захисті України [3, с. 55].

Однак таке дослідження не повинно мати лише теоретичне значення, воно повинно мати й практичний результат. Такий результат можливий через аналіз конкретних положень нормативно-правових актів, тому далі розглянемо окремі положення таких актів та визначимо проблеми правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України.

Аналіз указаних нормативно-правових актів дає змогу зробити висновок, що держава визначає різні категорії цивільних осіб, які беруть участь у захисті України: 1) особи, які за наближення ворога добровільно взялися за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися; 2) особи, які на добровільній та конфі-

денційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій Збройних сил (ЗС); 3) члени добровольчих формувань територіальної громади.

Місцем участі цивільних осіб у захисті Вітчизни є територія, яка підконтрольна Україні (для членів добровольчих формувань територіальної громади) і яка тимчасово окупована (для осіб, які чинять спротив ворогу на власний розсуд, та осіб, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС; для членів добровольчих формувань територіальної громади). Щодо можливого захисту України цивільними особами безпосередньо на території країни-агресора слід зауважити, що такі нормативно-правові підстави відсутні щодо осіб, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС та членів добровольчих формувань територіальної громади. Щодо осіб, які чинять спротив ворогу на власний розсуд, у ст. 43-1 Кримінального кодексу (КК) України жодних територіальних обмежень не передбачено. Таких осіб за КК України до кримінальної відповідальності не буде притягнуто. Безумовно, не можна виключати кримінальної відповідальності таких цивільних осіб за КК РФ та Білорусі [1]. Наприклад, у ніч із 28 лютого на 1 березня 2022 р. на території Гомельської області три особи підпалили релейну шафу з обладнанням, яке є засобом сигналізації на залізниці, щоб призупинити постачання російської зброї та техніки до Білорусі, а потім до України. Особам пред'явлено обвинувачення за такими статтями КК Білорусі: ч. 3 ст. 361-1 «Створення екстреміст-

ського формування або участь у ньому»; ч. 3 ст. 289 «Акт тероризму»; ч. ч. 2, 4 ст. 309 «Умисне приведення в непридатний стан транспортного засобу або шляхів сполучення»; ч. 1 ст. 356 «Державна зрада». Нині всі вони перебувають під вартою, їхнє майно заарештовано. За вчинення таких правопорушень чоловікам може загрозувати максимальне покарання у виді смертної кари [14].

Аналіз законодавства та офіційних повідомлень органів влади свідчить про те, що наша держава, як правило, публічно не заохочує таку поведінку цивільних осіб (громадян України) за межами України, однак і не збирається кримінально переслідувати їх. Одним із таких винятків є спільна заява Ради національних спільнот України та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини щодо геноциду Російської Федерації проти корінних народів Росії та України. У заяві, зокрема зазначено: «...Ми звертаємося до представників наших народів, які проживають на території Росії: боріться! Повставайте проти злочинних наказів!..» [14].

Визначимо певні розбіжності у правовому забезпеченні вказаних категорій цивільних осіб, які беруть участь у захисті України.

1. Особи (це можуть бути громадяни України, а також особи без громадянства та іноземці, які на законних підставах перебувають на території України), які за наближення ворога добровільно взяли за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися, на нашу думку, найменш захищені з боку держави. Слід констатувати факт відсутності спеціальної нормативно-правової бази, яка б визначала повноваження та соціально-правовий захист таких осіб. Особливості активної фізичної протидії агресору таких пересічних осіб регламентується Розділом VIII «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» Загальної частини КК України (насамперед, ст. 43-1 КК України), пунктом 3 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України, законами України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 р. № 1702-IX та «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р. № 2114-IX.

На нашу думку, особи, які чинять спротив ворогу на власний розсуд або за завданням Сил спеціальних операцій ЗС, не можуть віднесені до членів добровольчих формувань територіальної громади. Таких осіб, згідно зі ст. 10 Закону України «Про основи національного спротиву», не можна віднести й до руху опору, оскільки такий рух формується з осіб, прийнятих на службу у військовому резерві ЗС України та інших військових формувань [12]. Як ми вже раніше зазначали, певним недоліком формування такого руху опору є відсутність Положення про рух опору, що затверджується постановою Кабінету Міністрів України (КМУ) [3, с. 54]. Такий документ, на нашу думку, повинен визначити права та обов'язки учасників руху опору, окреслити їх соціально-правові гарантії, установити умови непритягнення до відповідальності за вчинення дій, спрямованих на захист України, тощо.

Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» хоча формально і не пов'язаний із Законом України «Про основи національного спротиву», але надає у період дії воєнного стану право громадянам України, а також іноземцям та особам без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії РФ та/або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси до неї відповідно до порядку та вимог, установлених МВС України (ст. 1 Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України») [11].

Практика застосування вказаного нормативного акту пов'язана з дотриманням положень саме Закону України «Про основи національного спротиву». Слід звернути увагу, що при цьому є певна юридична неточність. Сам механізм застосування цивільними особами вогнепальної зброї і боєприпасів визначений Порядком застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони від 29 грудня 2021 р. № 1448 (Порядок № 1448), а Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті

України» наголошує на дотриманні вимог Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України, який затверджений Постановою КМУ від 10 жовтня 2018 р. № 828 [11]. Ці порядки фактично тотожні за змістом, однак якщо Закон України регулює питання надання саме цивільним особам вогнепальної зброї, то потрібно робити посилання на відповідний Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони.

Слід зауважити, що сьогодні залишається відкритим питання щодо застосування цивільними особами як трофейної зброї, так й іншої нелегалізованої (якою особа володіє без законних підстав) зброї. Як відомо, існують численні випадки вилучення (захоплення) у представників агресора цивільними особами не лише вогнепальної зброї, а й бойової техніки (наприклад, «за повідомленням Полтавської облради в області у місцевих жителів вилучили понад 7 тис одиниць зброї, боєприпасів, дві броньовані машини й 11 танків. Розпочато 92 (проти 72 за попередній період) кримінальні провадження за фактами незаконного придбання та зберігання зброї, до суду передано 47 обвинувальних актів. Разом із тим у регіоні загалом на 35% знизився рівень злочинності, у тому числі на 29,6% зменшилася кількість тяжких (із 2 166 до 1 525) кримінальних правопорушень») [15]. Замість заохочення щодо добровільної здачі такої зброї держава, навпаки, за рахунок кримінально-правових репресій намагається покарати цивільних осіб. Заради справедливості слід пригадати Закон України «Про встановлення винагороди за добровільно передану Збройним силам України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора» від 1 квітня 2022 р. № 2172-IX, який уже визначає розміри винагороди й для громадян за передачу певної військової техніки [10]. Однак станом на 6 лютого 2023 р. сам механізм виплати в нормативно-правових актах не

передбачений (підготовлено лише проєкт такої постанови).

Позитивними положеннями Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» є: розширення можливостей не тільки для громадян України, а також для іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, щодо отримання та застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України; передбачення підстав для виключення кримінальної відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України [4, с. 240–243].

Проведений аналіз відповідних нормативно-правових актів дає змогу констатувати наявність певних *прогалів* у Законі України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»: відсутність чіткої кореспонденції із Законом України «Про основи національного спротиву»; невірне посилання в ст. 2 Закону України на Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України; відсутність чітких умов щодо застосування зброї [2, с. 110; 4, с. 240–243]; непередбачення серед знарядь відсічі агресії з боку РФ саме трофейної зброї або іншої нелегалізованої зброї. Також потребує нормативного врегулювання (постановою КМУ) механізм виплати винагороди військовослужбовцям ЗС України, інших структур сектору безпеки й оборони України, громадянам України винагороди за добровільно передану ЗС України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора.

2. Особи (громадяни України), які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС, також, на нашу думку, не повною мірою мають необхідне правове забезпечення. Серед указаних документів слід виділити Порядок відшкодування збитків у зв'язку із затриманням, арештом або засудженням незаконними органами чи формуваннями, утвореними на тимчасово окупованих територіях України, або органами чи формуваннями країни, яка здійснює збройну агресію проти

України, особам, залученим до конфіденційного співробітництва із Силами спеціальних операцій Збройних сил від 29 грудня 2021 р. № 1451 (Порядок № 1451) та Порядок надання статусу учасника бойових дій залученим до конфіденційного співробітництва особам, які брали участь у виконанні завдань руху опору на тимчасово окупованій території України, у районі проведення АТО/ООС або на інших територіях, де велися бойові дії, від 29 грудня 2021 р. № 1452 (Порядок № 1452).

Позитивними положеннями вказаних нормативно-правових актів є: надання можливості громадянам України співпрацювати із Силами спеціальних операцій ЗС; надання особам, залученим до конфіденційного співробітництва, статусу учасника бойових дій; наявність певних гарантій щодо соціально-правового захисту.

Недоліками такого нормативного забезпечення є: відсутність регламентації прав та обов'язків осіб, залучених до конфіденційного співробітництва; неможливість залучення до конфіденційного співробітництва іноземців та осіб без громадянства; недостатньо справедливі соціально-правові гарантії для таких осіб (наприклад, п. 6 Порядку № 1451, передбачає, що у разі смерті особи, залученої до конфіденційного співробітництва, збитки спадкоємцям не відшкодовуються [7]; хоча ч. 4 ст. 25 Закону України «Про основи національного спротиву» передбачає зворотне: «У разі смерті (загибелі), встановлення інвалідності або часткової втрати працездатності без установаження інвалідності, що настали у зв'язку з виконанням завдань руху опору, особи, які на добровільній та конфіденційній основі залучені до виконання завдань руху опору, або члени їхніх сімей мають право на призначення та виплату одноразової грошової допомоги, медичне забезпечення в розмірах і порядку, визначених для співробітників кадрового складу Сил спеціальних операцій Збройних сил України») [12]; відсутність додаткових повноважень щодо активної фізичної протидії агресору (регламентується, як для пересічних громадян, Розділом VIII «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» Загальної частини КК України (насамперед, ст. 43-1 КК України), пунктом 3 Розділу II Прикінцевих та пере-

хідних положень КК України та Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України»).

3. Члени добровольчих формувань територіальної громади (громадяни України) знаходяться, на нашу думку, у більш привілейованих умовах, оскільки законодавець та уряд розробили комплексну нормативно-правову базу регулювання діяльності добровольчих формувань територіальної громади. Однак, як зазначають парламентарі та фахівці, залишаються ще не вирішеними окремі питання щодо соціально-правового захисту таких осіб (насамперед йдеться про прирівняння гарантій таких осіб до гарантій осіб, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом) [8; 9].

Особливості активної фізичної протидії агресору таких пересічних осіб регламентуються Розділом VIII «Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» Загальної частини КК України (насамперед, ст. 43-1 КК України), пунктом 3 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень КК України та Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 3 березня 2022 р., Порядком № 1448.

Зокрема, частина 3 ст. 22 Закону України «Про основи національного спротиву» передбачає можливість лише для членів добровольчих формувань територіальних громад застосовувати під час виконання завдань територіальної оборони особисту мисливську зброю, стрілецьку зброю, інші види озброєння та боєприпаси до них у порядку, визначеному КМУ [12].

Однак, по-перше, указаний Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони також не регулює порядок застосування як трофейної зброї, так й іншої нелегалізованої (якою особа володіє без законних підстав) зброї [6].

По-друге, досить чіткі умови застосування, які, на нашу думку, розраховані більше на мирний час: заповідання

мінімальної шкоди; необхідність застосування попереджувальних заходів, які повинні бути вичерпними та забезпечувати можливість для цілі відмовитися від нападу (припинити дії з його підготовки); якщо летальне застосування особистої мисливської зброї є неминучим, член добровольчого формування повинен ужити заходів для збереження людського життя [4, с. 239–240]. Такі умови не є оригінальними лише для цивільних осіб. Вони дублюють відповідні положення Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України [5]. На нашу думку, зміст цих положень розрахований більше на мирний період життя (він ускладнений умовами, яких в особливий період важко дотримуватися), чітко визначено суб'єкти та засоби самооборони (індивідуальної самооборони), визначено часові межі – під час виконання завдань територіальної оборони (п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основи національного спротиву») [12]. Установлено невідповідність між переліком засобів самооборони (індивідуальної самооборони), який визначений Порядком № 1448 та «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Отже, Закон України «Про основи національного спротиву» та Порядок № 1448 не мають поширення на всіх цивільних осіб та не дають більш широких можливостей для необхідної оборони [4, с. 240].

Проведене дослідження правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України засвідчило наявність певних прогалин в окремих документах, які, сподіваємося, будуть усунуті в найближчій перспективі.

На підставі викладеного пропонуємо такі основні **ВИСНОВКИ**.

Держава визначає такі категорії цивільних осіб, які беруть участь у захисті України: 1) особи, які за наближення ворога добровільно взялися за зброю для того, щоб чинити опір військам, що вторглися; 2) особи, які на добровільній та конфіденційній основі співпрацюють із Силами спеціальних операцій ЗС; 3) члени добровольчих формувань територіальної громади.

Проведене дослідження дало змогу визначити питання, які потребують відповідного нормативного врегулювання:

а) щодо першої категорії осіб: положення Закону України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» потребують узгодження із Законом України «Про основи національного спротиву»; у Законі України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» слід передбачити чіткі умови щодо застосування зброї, зокрема визначити серед знарядь відсічі агресії з боку РФ трофейну зброю або іншу нелегалізовану зброю; необхідно КМУ підготувати та затвердити механізм виплати винагороди громадянам України за добровільно передану ЗСУ придатну для застосування бойову техніку держави-агресора;

б) щодо другої категорії осіб: необхідно КМУ підготувати та затвердити Положення про рух опору й механізм виплати винагороди військовослужбовцям ЗСУ, інших структур сектору безпеки і оборони України за добровільно передану ЗСУ придатну для застосування бойову техніку держави-агресора; унормувати права та обов'язки осіб, залучених до конфіденційного співробітництва; у Порядку № 1451 розширити та уточнити соціально-правові гарантії для осіб, залучених до конфіденційного співробітництва; передбачити додаткові повноваження щодо активної фізичної протидії агресору в Законі України «Про основи національного спротиву»;

в) щодо третьої категорії осіб: у Законі України «Про основи національного спротиву» прирівняти гарантії таких осіб до гарантій осіб, призваних на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийнятих на військову службу за контрактом; передбачити в Порядку № 1448 можливість застосування членами добровольчих формувань територіальних громад як трофейної зброї, так й іншої нелегалізованої зброї; у Порядку № 1448 спростити умови застосування засобів самооборони членами добровольчих формувань територіальних громад; КМУ необхідно підготувати та затвердити механізм виплати винагороди громадянам України за добровільно передану ЗСУ придатну для застосування бойову техніку держави-агресора.

ЛІТЕРАТУРА:

1. В России и Беларуси набирает обороты партизанское движение. Как оно работает. URL: <https://masa.media/ru/site/v-rossii-i-belarusi-nabiraet-oboroty-partizanskoe-dvizhenie-kak-ono-rabotaet> (дата звернення: 22.09.2022).
2. Кузнецов В.В., Сийплові М.В. Правові аспекти легалізації обігу та застосування цивільними особами вогнепальної зброї для відсічі збройної агресії Російської Федерації. *Krakowskie Studia Małopolskie*. 2022. № 3. С. 102–121.
3. Кузнецов В.В. Формування нормативно-правового забезпечення участі цивільних осіб у захисті України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 50–56.
4. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар / А.А. Вознюк та ін. ; за ред. А.А. Вознюка, Р.О. Мовчана, В.В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
5. Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 р. № 828. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828-2018-p#Text> (дата звернення: 06.02.2023).
6. Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1448-2021-p#top> (дата звернення: 06.02.2023).
7. Порядок відшкодування збитків у зв'язку із затриманням, арештом або засудженням незаконними органами чи формуваннями, утвореними на тимчасово окупованих територіях України, або органами чи формуваннями країни, яка здійснює збройну агресію проти України, особам, залученим до конфіденційного співробітництва із Силами спеціальних операцій Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1451. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1451-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.02.2023).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення засад організації, соціального, фінансового та матеріального-технічного забезпечення добровольчих формувань територіальних громад : проєкт Закону України (реєстр. № 7578 від 22.07.2022). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74606 (дата звернення: 06.02.2023).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення засад організації діяльності, фінансового та матеріального-технічного забезпечення добровольчих формувань територіальних громад : проєкт Закону України (реєстр. № 7578-1 від 25.07.2022). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=74613 (дата звернення: 06.02.2023).
10. Про встановлення винагороди за добровільно передану Збройним силам України придатну для застосування бойову техніку держави-агресора : Закон України від 1 квітня 2022 р. № 2172-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2172-20#Text> (дата звернення: 06.02.2023).
11. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 3 березня 2022 р. № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text> (дата звернення: 06.02.2023).
12. Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 06.02.2023).
13. «Рейковим» партизанам у Білорусі загрожує смертна кара за допомогу Україні. *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/29/novyna/suspilstvo/rejkovym-partyzanam-bilorusi-zahrozhuje-smertna-kara-dopomohu-ukrayini> (дата звернення: 06.02.2023).
14. Спільна заява Ради національних спільнот України та Уповноваженого щодо геноциду Російської Федерації проти корінних народів Росії та України від 30 вересня 2022 р. *Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://ombudsman.gov.ua/uk/news_details/spilna-zayava-radi-nacionalnih-spilnot-ukrayini-ta-upovnovazhenogo-shchodo-genocidu-rosijskoyi-federaciyi-proti-korinnih-narodiv-rosiyi-ta-ukrayini (дата звернення: 06.02.2023).
15. У місцевих жителів Полтавщини вилучили 11 танків і дві бронемашини. *ESPRESO.TV*. URL: <https://espresso.tv/u-mistsevikh-zhiteliv-poltavshchini-viluchili-11-tankiv-i-dvi-bronemashini> (дата звернення: 06.02.2023).